

ЭКОЛОГИК ТАЪЛИМ ВА ТАРБИЯ ОРҚАЛИ ЎҚУВЧИЛАРНИНГ АТРОФ МУҲИТГА БЎЛГАН ҚИЗИҚИШНИ ОШИРИШНИНГ ПЕДАГОГИК ШАРТ-ШАРОИТЛАРИ

Бованова Умида Абдуваҳабовна

(Тошкент амалий фанлар университети ўқитувчиси,
мустақил изланувчи)

Электрон почта: umidabovanova@gmail.com

Телефон номер: +998978104727

<https://doi.org/10.5281/zenodo.7100609>

ARTICLE INFO

Received: 15th September 2022

Accepted: 17th September 2022

Online: 21st September 2022

KEY WORDS

бошланғич синф ўқувчиси, атроф-муҳит, экологик муаммо, экологик таълим-тарбия, экологик маданият, экскурсия, экологик йўлак, синф.

Юртбошимиз Ш. Мирзиёев тақдирлаганидек, «Жамиятимизда соғлом фикр, соғлом куч устувор бўлиши учун биз маънавий ҳаётимизни юксалтириш, аҳоли, аввало ёшларимизни турли зарарли твъсирлардан асраш, уларни ҳар томонлама этук инсонлар қилиб тарбиялаш ҳақида мунтазам ўйлашимиз, фаол иш олиб боришимиз зарур». Республикамизда ҳуқуқий ва демократик жамият қуриш жараёни муваффақиятли амалга оширилаётган бир пайтда маънавий жиҳатдан баркамол ёш авлодни тарбиялаб вояга етказиш ҳамда уларни она юртни севишга, моддий ва маънавий бойликларини асраб-авайлашга, атроф-муҳит тозалигини таъминлашга ўргатиш муҳим аҳамият касб этади. Модомики, келажакимиз ёшлар қўлида экан, бошланғич синфдаёқ ўқувчиларни

ABSTRACT

Мазкур мақолада бошланғич синф ўқувчиларида атроф-муҳитга ижобий муносабатни шакллантиришда педагогик шарт-шароитлар ўзига хослиги педагогик нуқтаи-назардан таҳлил қилинган. Шунингдек, бошланғич синфларда ўқувчиларида атроф-муҳитга ижобий муносабатни шакллантириш ва табиатга нисбатан масъулият ҳиссини ривожлантирувчи ечими кўрсатилган.

табиатни асраб-авайлашга оид экологик билимлар билан қуроллантириш ва табиат билан яқиндан таништириб бориш, уларга экологик тарбия бериш, шу орқали уларнинг борлиқ тўғрисидаги тасаввурини бойитиш, дунёқарашини ўстириш, ҳаётий тажрибаларини мустаҳкамлаш янада муҳим касб этади.

Жамият тараққиёти табиат билан чамбарчас боғлиқ. Инсон ва табиат ўртасидаги бундай яқинлик бўлмаса, тараққиёт ҳам, келажак ҳам бўлмайди. Шунинг учун ҳам юртимизнинг келажак эгалари учун табиат атрофидаги таълим-тарбия, унинг хусусиятлари ва аҳамияти, яъни экологик тарбия жуда аҳамиятлидир.

Экологик таълим ва тарбия орқали ўқувчиларнинг атроф-муҳитга қизиқишини оширишда қўшимча

таълим бериш жараёни муҳим аҳамиятга эга:

1. Ўқувчиларни атроф муҳитни инсон ҳаёти билан боғлаб тарбиялаш.

2. Ўқувчиларга атроф муҳит бир-бири билан доимий алоқада эканлигини тушунтириш.

3. Ўқувчиларда асосий экологик тушунчаларни шакллантириш ва табиатга нисбатан масъулият ҳиссини ривожлантириш.

Юқоридаги масалаларни ҳал қилиш учун 1-4-синфлар учун дастурни ишлаб чиқишда қамраб олинган билимлар мажмуи қуйидагича гуруҳланган. Масалан, 1-синфда: Атроф муҳит ва одам ўртасидаги муносабат, табиатнинг бир бутунлиги ва бир-бири билан муносабити, экологик объектлар, ўсимликлар ва ҳайвонлар ҳақидаги дастлабки ижобий ва салбий қарашлар ҳақидаги билимлар.

2-синфда – ўқувчининг атроф муҳитга, маҳалласига, яшаш биноларига бўлган эҳтиёжи ва ғамхўрлиги, унинг табиий яшаш жойи ва унинг таркибий қисмларига бўлган эҳтиёж ҳақида ғояларни ривожлантириш.

3-синфда – табиатдан фойдаланишда инсоннинг салбий хатти-ҳаракатларини кўрсатиш орқали уларда табиатга нисбатан эътибор, меҳр-оқибат ҳиссини уйғотиш, ўсимлик ва ҳайвонот дунёсига бўлган эҳтиёжни тўлиқ англаш, уларда уй шароитида ўсимликларни парвариш қилиш ва парвариш қилиш элементларини сингдириш.

4-синфда – ўқувчиларда ўсимликлар ва ҳайвонларнинг турли турлари ва бирлашмаларини фарқлай оладилар, уларнинг мавжудлигига қизиқиш ва иштиёқлари ортади. Ўқувчиларнинг билимлари ҳам атроф муҳит сифати,

ифлосланиши ва инсон саломатлигини фарқлай оладиган даражада ривожланади. Ҳар бир курснинг тугаши табиатга чиқиш билан тасдиқланади. Ўқувчилар қўллари билан ешитган ва кўрган нарсаларидан завқланишади. Ватанга бўлган биринчи ватанпарварлик туйғуси уйғонади.

Ўқувчиларнинг билим ва малакаларига қўйиладиган асосий талаблар (1-4-синфлар).

1-синф ўқувчилари:

- экологик йўналиш;
- табиатдаги объектлар, ўсимликлар ва ҳайвонлар;
- ҳаво, сув, тупроқ ҳақидаги билимлар;
- ўқувчининг атроф муҳитдаги ўрнини таъкидлаш.

Ўқувчининг малакаси:

- атроф муҳитдаги ўлик ва тирик мавжудотларни фарқлаш;
- ҳаво, сув, тупроқни ажрата олиш ва уларнинг фойдалари ҳақида гапириш;
- ўсимликлар ва ҳайвонларни фарқлаш ва уларнинг одамларга амалий эҳтиёжларини билиш.

2-синф ўқувчилари:

- уй, жойнинг тозаллигини, шахсий гигиенани сақлаш;
- йирик бинолар, транспорт воситалари турлари, умумтаълим мактаблари ҳақида маълумот бериш;
- ўз уйи атрофидаги табиий муҳитнинг сақланиши, озиқ-овқат сифати, ён-атроф ва кўчаларнинг тозаллиги;
- уй ва ёввойи жониворларни фарқига бориш ва уларнинг инсон ҳаётида тутган ўрнини билиш.

Ўқувчининг малакаси:

- уй, кўча, бошқа биноларнинг тозаллигини сақлаш;

- саёҳатнинг оддий қоидалари, йирик бинолар ва муассасаларга ташриф буюриш;

- озик-овқат сифатини фарқлаш, уй ва ёввойи ҳайвонларни парвариш қилиш ва муҳофаза қилиш чора-тадбирлари;

- ўсимлик ва ҳайвонлар ёки бинолар номларини билиш.

3-синф ўқувчилари:

- атроф муҳитдаги объектларнинг ўзаро боғлиқлиги, ўқувчининг табиатдан фойдаланиши;

- атроф муҳитдаги ўзгаришларни, маҳаллий ўсимликлар ва далаларнинг ўзига хос хусусиятларини кузатиш;

- мактаб гулзоридаги гул турлари, парвариши, фойда ва зарари ҳақида билиш.

Ўқувчиларнинг малакаси:

- табиатдаги нарсаларни номлаш ва улар нима учун кераклигини;

- ўсимлик ва ўрмон турларини ва уларнинг аҳамиятини фарқлаш;

- баъзи фойдали ва зарарли организмларни ва уларнинг инсон учун аҳамиятини номлашни ўрганади.

4-синф ўқувчилари:

- инсон томонидан табиий ресурслардан нотўғри фойдаланиш ёки нотўғри фойдаланиш;

- ўсимлик ва ҳайвонларнинг ўлмаслиги, уларнинг камдан-кам учрайдиган ёки доимий йўқ бўлиб кетиши;

- тирик организмларнинг инсон ҳаётига боғлиқлиги;

- қизил китоб ва айрим нодир ҳайвонлар ва қушларнинг аҳамияти ва уларни муҳофаза қилиш;

- дарё ва кўллар ва йерларни ҳурмат қилиш ва уларнинг ифлосланиш сабаблари;

- ҳаво сифати ва инсон саломатлиги масалаларини билиш;

- бир қатор табиий ресурсларни номлаш, уларнинг заҳираларини, улардан тўғри фойдаланиш жараёнини баҳолаш;

- ноёб ўсимлик ва ҳайвонларнинг бир нечта турларини аниқлаш ва уларнинг яшаш жойларини, уларни муҳофаза қилиш усулларини билиш;

- қизил китобни ўқиш, унинг маъносини тушуниш ва ўз ҳудудида топилган ноёб экологик муҳитни ҳисобга олиш;

- дарёлар ва кўллар, ўрмонлар ва қушларни муҳофаза қилиш амалиёти;

- ҳаво ва сувнинг сифати ва мусаффолигини таҳлил қилишни, уларни нима ифлослантираётганини ажрата олишни ўрганади.

Бошланғич синф ўқувчиларида атроф муҳитга ижобий муносабатни шакллантиришда экологик йўлак масаласи алоҳида аҳамият касб этади. Экологик йўлак – бу экологик аҳамиятга эга бўлган турли хил табиий объектлар бўйлаб махсус жиҳозланган йўналишдир. Бу гулзорлар, мактаб паркидаги алоҳида дарахтлар, яқин атрофдаги дарёлар ёки қоялар, шунингдек, ўрганиш ўқувчиларнинг атроф муҳит ҳақидаги билимларини чуқурлаштириш ва кенгайтириш имконини берадиган бошқа кўплаб табиий объектлар бўлиши мумкин.

Бундай ҳудудларда экскурсиялар ўқитувчиларга мактаб материални узоқ муддатли тушунтиришни алмаштириши мумкин.

“Табиатшунослик фанини ўрганишда кўзатиш, экскурсия, тажриба, амалий ишлар етакчи ўрин тутаяди. Болаларни кўзатиш усулларига ўргатиш, уларнинг натижаларини кундалик дафтарга белгилаш, улар асосида хулоса ва умумлаштиришлар қилиш давом

этирилади. Экскурсиялар ўтказишда, табиат ашёлари ва воқелигини табиий ҳолда ўрганишга катта эътибор берилади. Бу юқори кўргазма асосида синфларда ўтказиладиган дарсларга ҳам тегишлидир”

“Юз марта эшитгандан кўра бир марта кўрган афзал” деб бежиз айтилмаган. Бундан ташқари, визуал муҳитда олинган маълумотлар бир неча марта яхши эслаб қолинади. Бир қарашда экологик йўлак ташкил этиш ўқитувчининг ишидек туюлиши мумкин, аммо бу тўғри эмас. У ўз шогирдларини бу ишга жалб қилиши мумкин, улар мавжуд билимлар ёрдамида уни яратишга ёрдам беради.

Экологик таълим ва тарбияни самарали ташкил этишда ўқитувчи турли хил пухта ўйланган тадбирларни мунтазам ташкил этиши муҳим ҳисобланади. Бундай ишлар қаторида ҳудудларда экологик сўқмоқлар яратишнинг бир неча босқичлари мавжуд: ҳудудни ўрганиш; асосий тўхташ жойларини аниқлаш; маршрут узунлигини белгилаш.

Шуни эсда тутиш керакки, ўқув экологик йўлакга кетадиган вақтнинг максимал давомийлиги 3 соат ва 2 км дан ошмаслиги керак. Йўл тавсифи босқичида экотизимларнинг тематик йўналиши аниқланади, яъни уни ўтишда кўриб чиқилиши мумкин бўлган масалалар ботаника, зоологик, ландшафт-геологик, экологик мавзулар бўлиши ҳам мумкин.

Йўлларни ташкил қилишда улар экологик йўлакнинг паспортини тузади, унинг схемасини, йўналишини тайёрлайди, ахборот стендлари ва кўрсаткичларини жойлаштиради. Бу иш нафақат билимини, балки ижодий

қобилиятларини ҳам намоён қила оладиган ёшларга топширилиши мумкин. Экологик таълим йўлакларини ташкил этишнинг муҳимлиги шундаки, ўқувчиларнинг атроф муҳит саводхонлиги ва маданиятини оширишнинг долзарб муаммоларини ҳал қилишга, уларда табиатга эҳтиёткорлик билан муносабатда бўлишга ундайди.

Экологик таълимнинг янги ва қизиқарли шакли табиатда махсус ўқув маршрути билан жиҳозланган экологик сўқмоқларни ташкил этишдир. Йўлнинг моҳияти бошқача: 4-7 ёшли болалар билан ўқув ишларини олиб бориш, ўрта ва юқори синф ўқувчилари учун когнитив ишларни ташкил этиш ўзига хосдир. Бундан ташқари, таълимнинг барча босқичларида ўқитувчилар ва болаларнинг ота-оналари билан маърифий ишлар олиб борилмоқда.

Йўлни ташкил этиш атроф муҳит объектларида иш маршрутларини чизиш билан бошланади. Катта қоғоз варағи йўл ва қизиқарли табиий объектларни ташкил этадиган ҳудуддаги ишларни суратга олиш учун ишлатилади. Амалдаги тавсияларга кўра, йўлни иложи борица кўпроқ турли ландшафтларни кесиб ўтадиган қилиб қуриш керак, масалан: дарё қирғоғи, тепалик, ўтлоқнинг маълум бир қисми ва бошқалар. Кейинги йилларда кўшимча таълим тизимида экологик сўқмоқлар ташкил этишга алоҳида эътибор қаратилмоқда. Улар экологик, этно-экологик ва бошқа йўналишлар асосида ташкил этилган. Бу ҳудуднинг экологияси билан узвий боғлиқ. Катталар ва бошланғич синф ўқувчиларига таълим бериш учун ишлатиладиган ўзига хос экологик

йўлаклар табиий ландшафтларда жойлашган бўлиб, узоқроқ муддатга ва таркибнинг катта юкига эга. Қўшимча таълим муассасаларидаги экологик йўлаклар когнитив, ривожлантирувчи, эстетик ва соғломлаштирувчи функцияларга эга. Экологик йўлакнинг маршрути ва объектларини танлашнинг асосий мезонлари - иложи борича турли хил ва болалар учун қулай объектларни киритиш ва болалар учун қулайлик.

Йўллари яратиш ва лойиҳалаш босқичларига келсак, йўллари яратиш бўйича ҳаракатлар кетма-кетлиги куйидагича бўлиши мумкин: худудни батафсил ўрганиш ва энг қизиқарли объектларни ажратиш; маршрут ва унинг барча объектлари харитаси билан маршрут харитасини яратиш; объектларнинг албом (паспорт) кўринишидаги фотосурати ва схема бўйича барча нуқталарнинг тавсифи; визуал нуқталар, атроф муҳит белгилари учун расмлар билан тахталар яшаш; болалар билан ишлаш учун из объектларидан фойдаланиш бўйича тавсиялар ишлаб чиқиш.

Экологик йўлакларнинг бир нечта турлари мавжуд: юриш, когнитив, туристик ва таълим экологик йўлаклари. Ҳар бир турнинг ўзига хос хусусиятлари бор. Таълим траекторияларининг асосий мақсади – одамларнинг табиат билан ўзаро муносабатининг бир қисми сифатида ўқувчиларнинг экологик маданиятини шакллантиришдир. Экологик йўлак учта асосий талабга жавоб бериши керак: Сўқмоқнинг жозибадорлиги уч қисмдан иборат: табиат гўзаллиги, унинг ўзига хослиги ва хилма-хиллиги. Мавжудлиги. Йўл аҳоли пунктига яқин жойлашган бўлиши керак. Ахборот,

яъни ўқувчиларнинг когнитив эҳтиёжларини қондириш қобилияти. Топшириқлар мазмуни табиий фанлар, экология, ботаника, зоология ҳақидаги асосий маълумотларга асосланиши керак. Йилнинг ҳар бир фаслида ташкил этилган экологик йўлаклар ўсимлик, ҳайвонот дунёси, қушлар ҳаёти, атроф муҳитни ўрганиш, табиий хусусиятларни кузатиш учун тайёрланади.

Ҳозирги вақтда халқаро ҳамжамиятда ҳамма одамларда маданиятнинг янги тури, цивилизация – экологик маданият шаклланиши керак, деган фикрда. Акс ҳолда, одамларнинг табиатга, унинг бойликларига салбий муносабати ўзгармасдан, аксинча, чуқурлашиб боради. Бугунги кунда инсонларда экологик маданият, цивилизация, тафаккур, онг, тарбия ва таълимнинг шаклланиши кун ва давр талабига айланди.

И.Д. Зверев, А.Н. Захлебный, И.Т. Суравегина, Л.Р. Симонова ва бошқаларнинг фикрига кўра, экологик таълимнинг мақсади шахс ва жамиятнинг экологик маданиятини шакллантиришдир. Бу мақсадга эришиш учун ўқувчиларнинг ёши ва имкониятларига боғлиқ бўлган мураккаб таълим жараёнини ҳисобга олиш керак [10, 11, 9].

Бошланғич мактаблар ёшлар тарбиясининг биринчи босқичи ҳисобланади. Бошланғич синф ўқувчиларини экологик тарбиялашнинг аниқ мақсади: ўқувчининг табиий ва ижтимоий муҳити тўғрисида ҳиссий-рационал билимларнинг бирлигига асосланиб, атроф-муҳитга, соғлиққа илмий, ахлоқий, амалий муносабатни шакллантиришдан иборат.

Мазкур мақсадлар бошланғич синф ўқувчиларининг психологик ва физиологик хусусиятларига асосланиб, атроф муҳит ва ижтимоий муҳитни ўрганиш техникаси ва усулларини, атроф муҳит ва жамиятдаги хулқ-атвор қоидалари ва меъёрларини ўзлаштириш, маҳалли аҳолига қандай ёрдам беришни ўрганиш истагини келтириб чиқаради.

Бундай хусусият экологик тарбияни мақсад қилиб қўйишда ҳам қайд этилган, яъни болаларда экологик маданият элементларини шакллантиришнинг муҳим шарти сифатида инсоннинг табиий ва ижтимоий муҳити ҳақидаги ҳиссий ва ақлий билимларнинг узвий ўзаро муносабати қайд этилади.

Бинобарин, бошланғич мактабда экологик таълимнинг стратегик мақсади, мутахассислар таъкидлаганидек, режалаштирилган натижани назарда тутати: бошланғич мактаб битирувчисининг идеал модели. Бунинг учун қуйидаги вазифаларни ҳал қилиш керак:

таълим – инсон яшайдиган жойда қуруқликдаги табиат экотизимини ташкил этиш тўғрисида билимларни шакллантириш; ҳудуднинг экологик ҳолатини ва соғлиқни сақлашни ўрганиш, баҳолаш ва яхшилаш учун интеллектуал ва амалий кўникмалар тизимларини ривожлантириш;

тарбиявий – соғлом турмуш тарзини амалга ошириш ва атроф-муҳитни яхшилашга қаратилган эҳтиёжларни шакллантириш;

интеллектуал соҳани ривожлантириш – атроф-муҳитдаги вазиятни таҳлил қилиш; атроф-муҳитни эстетик идрок этиш ва баҳолаш; экологик

муаммоларни ҳал қилишга ишонч; экологик билимларни тарқатиш ва табиатни муҳофаза қилиш бўйича амалий тадбирларда иштирок этиш истаги.

Бугунги кун мактабининг энг муҳим ва долзарб вазифаларидан бири – бу ўқувчиларнинг атроф муҳитга иjobiy munosabatni ошириш, уларнинг табиатни тежамкор ва эҳтиёткорлик билан бошқариш кўникмаларини шакллантириш, атроф муҳитга инсонпарварлик муносабатини шакллантириш, яъни экологик маданиятни тарбиялашдир.

Мамлакатимизда экология бўйича янги дарсликлар ва ўқув-услубий қўлланмалар яратишга алоҳида эҳтиёж сезилмоқда. Қимматбаҳо ўқув қўлланмалар чоп этиш бўйича танловлар ўтказиш, бу ишга таниқли олимларни жалб этиш зарур. Шу билан бирга, уларга зарур шарт-шароит яратиб бериш, олимларни рағбатлантириш зарур.

Хулоса қилиб шуни айтиш мумкинки, Экологик таълимга катта эҳтиёж бор. Бунинг учун ҳар бир киши маълум экологик билимларни эгаллаши, аҳоли ўртасида экологик дунёқарашни шакллантириши, таълимнинг турли даражаларида экологик таълимни амалга оширишни таъминлаши, мактабларда болалар ва ўқувчиларнинг экологик тарбиясига алоҳида эътибор бериши керак. Жумладан, умумий экологик билим олиш учун тенг шароит яратиш, ўрта таълимда экологик билимларни мажбурий ўргатишни таъминлаш, экологик таълим ва маърифат жараёнининг узлуксизлигини таъминлаш муҳим аҳамиятга эга.

References:

1. Мирзиёев Ш.М. Буюк келажигимизни мард ва олижаноб халқимиз билан бирга курашимиз. –Тошкент: Ўзбекистон, 2017. – 488 б.
2. Мирзиёев Ш.М. Қонун устуворлиги ва инсон манфаатларини таъминлаш – юрт тараққиёти ва халқ фаровонлигининг гарови. – Тошкент: Ўзбекистон, 2017. – 48 б.
3. Азизхўжаев А., Умарова Н., Қўчқоров Р. Глобаллашув ва ахборотлашган жамият муаммолари. – Тошкент: Академия, 2011. – 94 б.
4. Акрамов Ф.А. Бола шахси шаклланишига бошланғич таълим ўқитувчисининг психологик таъсири. Замоनावий таълим/ Современное образование. 2015.3. -5 с.
5. Иброимов Ш.И., Юсупова Г.К. Бошланғич синфларда ўқув жараёнини ташкил этишнинг ўзига хос хусусиятлари (табиатшунослик фани мисолида). ACADEMIC RESEARCH IN EDUCATIONAL SCIENCES VOLUME 2 | SPECIAL ISSUE 1 | 2021 ISSN: 2181-1385 Scientific Journal Impact Factor (SJIF) 2021: 5.723. –Б. 375..
6. Норбўтаев Х.Б. Бошланғич синф табиатшунослик дарсларида инновацион педагогик технологиялардан фойдаланиш методикаси. Замоनावий таълим / СОВРЕМЕННОЕ ОБРАЗОВАНИЕ. 2016. 6. 7-39 бетлар.
7. Қуронов М. ва бошқалар. Миллий тарбия ва ёшлар. – Тошкент: Kamalak. 2016. – 106 б
8. Исакулова Н.Ж. Узлуксиз таълим жараёнида ўқувчиларга фанлараро экологик тарбия бериш назарияси ва амалиёти. Педагогика фанлари доктори илмий даражасини олиш учун тақдим этилган диссертация автореферати. – Тошкент.: 2012. –Б.17.
9. Симонова Л. П. Экологическое образование в начальной школе / Л. П. Симонова. – М.: «Академия», 2000. – 248с.
10. Яздонов З.Ш. Ўзбек халқ экологикмаданияти анъаналарини тиклаш ва ривожлантириш тенденциялари. Фалсафа фанлари бўйича фалсафа доктори (PhD) диссертацияси автореферати. – Самарқанд, 2019. –Б.18.
11. Захлебный А. Н. Школа и проблемы охраны природы / А. Н. Захлебный. – М.: Педагогика. – 1981. – 248с.
12. Зверев И. Д. Экологическое воспитание школьников / И. Д. Зверев, И. Т. Суравегина. М., 1983. – 168с.